

Træk af Gjesings historie (20)

Glimt af folkeskolen 1700-1900

- Med særlig fokus på landdistrikterne og Bryndum sogn

Af Poul Højbak

I Danmark har vi haft en historisk udvikling uden voldsomme revolutioner. Det skyldes nok ikke mindst, at der hos magthavere og overklasse har hersket en fremsynethed med hensyn til at udvikle og uddanne almue og landboere.

I det følgende skal det vises, at i landdistrikterne kom den boglige dannelse "iklædt bondeklæder". Det skyldes i høj grad, at den mest udbredte undervisertype i lange tider var sædedegnen, som havde rod i landbokulturen og derfor "talte samme sprog" som sine elever.

Ideer om undervisning

Op gennem tiden har forskellige instanser, strømninger og bevægelser gjort en indsats for at højne uddannelsesniveaet i befolkningen. De har haft forskellige målsætninger for bestræbelserne, men de har været enige om, at målene ikke kunne nås uden kundskaber:

- Pietismen ønskede at vække den enkelte til et bevidst kristenliv.
- Enevældens hovedmål var at indskærpe menigmand lydighed.
- I oplysningstiden arbejdede man for at gøre bonden og almuens tjenlig til at tage del i landets styre.
- Bevægelserne omkring Grundtvig og Kold ville væk fra terperiet til fordel for "det levende ord".

På hver deres måde har disse og andre fænomener og bevægelser ydet deres bidrag til udviklingen af den danske folkeskole.

Pietismen og enevælden omkring 1700

Som ovenfor nævnt gjorde den religiøse bevægelse pietismen en stor indsats for undervisning af de dårligst stillede. Man ønskede at vække den enkelte til et bevidst kristenliv, at børn og unge blev bibragt "den rette saliggørende

kundskab". Dette mål kunne ikke nås, hvis børnene ikke kunne læse. Fattigloven af 1708 krævede skoler i alle landets sogne, men loven fik kun få praktiske følger. Men godsejere (bl.a. Frederik 4.s søskende) organiserede skoler på deres godser, og kongen selv oprettede 240 skoler på ryttergodserne (omkring 1720).

Målsætningen var dels at "plante ungdommen i den sande kristendom og guds frygt" (Pietismens krav om barnlig fromhed og tillid til Gud), dels at

"lære børnene det, hvormed de i sin tid kunne tjene deres konge og fædreland" (Enevældens ønske om at indskærpe menigmand lydighed).

Skrivning og regning skulle kun læres af de børn, hvis forældre ville betale ekstra for det, og under forudsætning af, at læreren magtede opgaven.

Oplysningstiden

I slutningen af 1700-tallet indså nogle fremsynede mænd, at almuens og den danske bonde, der var blevet fri for stavnsbåndet, også skulle også have oplysning for at kunne tage del i rigets styre. Ud fra denne tanke skabtes »Loven om Folkeskolen 1814«. Denne lov har skabt betingelser for skolens udvikling i de følgende 100 år.

Tre slags undervisere

Christian 6.s skolelove fra 1739 omtaler tre slags undervisere: degne, skoleholdere og omgangslærere.

Degnen var kirkelige embedsmænd med en akademisk uddannelse. Han skulle holde børneskole i degneboligen. Desuden skulle han lede sangen i kirken, sørge for, at der blev ringet med kirkeklokkerne og i øvrigt påse, at kirken var i orden.

Skoleholderen (blandt folk kaldt "sædedegn" fordi han boede fast i landsbyen) skulle undervise ude i sognene. Han skulle være "en duelig bondekarl."

Omgangslæreren (populært kaldt "løbedegn" fordi han underviste rundt omkring) skulle arbejde på tyndt befolkede steder i sognene. Det var oftest studenter eller store børn m ringe uddannelse. Latinskolen i Varde har (indtil den blev nedlagt i 1740) sendt mange af sine disciple her til enen. De blev ikke særlig populære i befolkningen, da de som regel passede deres arbejde dårligt.

Sædedegnen

skulle være "en gudfrygtig og skikkelig karl, som er duelig til at informere og kan skrive temmelig godt, men regner kun lidt", at han skulle "lære børnene ordene, som står i deres katekismus."

For at blive ansat, skulle han aflægge prøve for provsten og sognepræsten. Man så ofte, at han forbedrede sine kundskaber ved selvstændig læsning og undervisning hos præsterne.

Boglig dannelse iklædt bondeklæder

Sædedegnen, der ofte var håndværker eller husmand, var en mand af folket, som i sin indstilling og tankegang hørte hjemme i elevens omgangskreds. Derved undgik skolevæsenet at blive opfattet som et pres fra myndighederne, men i stedet som en del af folkets verden. Man kan sige, at i stedet for at påtvinge bondesamfundet overklassens levevis, trængte den boglige dannelse ind i almuens rækker iklædt bondeklæder, og skolen blev en del af landsbybefolkningens liv. Adskillige af disse lærere erstattede hvad de manglede i boglig uddannelse med solid menneskelig erfaring.

Gejstligheden og landbokulturen

Præsten har spillet en umådelig rolle på den danske folkeskole helt frem til 1933, hvor det præstelige tilsyn med skolerne afskaffedes og erstattedes med forældreråd og amtskonsulenter.

Sognepræsten var både gejstlig og civil embedsmand og som regel den højest uddannede i sognet, og han skulle holde løbende kontrol med den lokale skole. Han skulle selv som landmand drive en gård og var naturligt interesseret i at følge med udviklingen. Ofte lærte han bønderne nye landbrugsmetoder.

En bondedrengs opdragelse o. 1780

Der forekom også modsætninger mellem præstens boglige dannelse og landbokulturen. For eksempel skildrer en samtidig præst, P. C.

Steenwinkel i Svendborg, med nogen ensidighed en bondedrengs opdragelse o. 1780 således: „Barnets første udflugt er på fælleden for at vogte gæs og af dårlige legekammerater lære råheder, grovheder, eder og skældsord samt selvrådighed. Når moderen ikke længere kan ave det, og det ikke længere hjælper at kyse det med bussemanden eller præsten, bringes det til skolen, med hvilken man længe har truet det. I to-tre vintre lærer det at stamme ordene i en katekismus, og nu er det stort nok til at køre plov. Så tages det ud af skolen og siger læsningen far vel, henbringer tiden i slid og tankeløshed, indtil det „skal til“ (dvs. gå til præsten). Nu er der atter jammer, thi præsten er streng. ... ”

Degnestanden

(som blev nævnt i Christian 6.s skolelove fra 1739) med dens latinske dannelse forsvandt i landsbyerne med skolelovene efter 1800 og erstattedes af skoleholderne, der var ikke-akademisk uddannede og som var groet af den gamle landbokultur.

Degnen som kulturelt midtpunkt

Sædedegnene blev mange steder et kulturelt midtpunkt på sin egn. De bidrog til at føre nye ideer ind i landbosamfundet og blev derved en central faktor i befolkningens dagligliv. De praktiserede oplysningstidens tanker om viden og almennytte som særlig værdifulde egenskaber.

Det hedder fx: "Byens unge karle samles om aftenen hos skoleholderen, hvor de skriver, regner og læser gode almueskrifter."

Hvad undervistes der i?

I begyndelsen læsning og religion. Senere kom regning, skrivning og sang med.

Hjælpe midler og lokale forhold

Bogbestanden bestod ofte af Ny Testamente og nogle katekismus-bøger. Disse bøger var ofte eneste grundlag for undervisningen i stavning og læsning. Af og til lyder det, at der var "ingen bog af nogen slags", og "Der savnes vægtavler og tavler til børnenes brug". Gik det højt, brugte man tillige ABC-bogen og måske af og til en avis.

Bygninger og inventar var ofte i slet stand. Skolerne var i lang tid bindingsværk med lerklining, og vejr og vind for hårdt frem mod dem. "Gulvet er af ler og fugtigt. Vinduerne er små og mådelige. Åben kakkellovn er der og mådelig indretning og vedligeholdelsen er yderst mådelig. Til alt dette er og skolestuen i mine tanker vel liden."

Møblementet bestod i almindelighed af borde og bænke rammet ned i gulvet på pæle. En del skoleholdere brugte skolestuen som magasin eller opholdssted for høns og duer.

Skoleholderens indtægt

Skoleholderne havde "et levebrød, hvor de dagligen må savne det nødtørftigste til deres og families underholdning". De er om sommeren "nødt til ved deres hænder arbejde at fortjene føden" for ikke "fast sidde og crepere".

Der taltes også om skoleholdere, der øgede deres kummerlige indtægt ved at brænde brændevin og holde smugkro for bønderne.

Præstens magt

Præsten havde ofte stor magt over de ustuderede skoleholdere, ikke mindst fordi disse blev ansat efter prøve hos provst og præst. Tillige fik skoleholderen ofte sin undervisning af præsten.

Seminarier i begyndelsen af 1800-tallet

En stor del af de seminarier, der oprettedes i begyndelsen af 1800-tallet blev startet af præster, og undervisningen foregik rundt omkring på præstegårdene. I året 1816 blev der færdiguddannet 80 lærere på seminarier i hele landet. I 1811 var 275 skoleholdere i Ribe stift på efteruddannelseskursus.

Efter 1814-loven hed underviseren ikke længere "degn" eller "skoleholder", men "skolelærer".

I 1867 var der i alt ca. 3000 lærere i landdistrikterne, heraf var 88 % seminarieuddannede. Disse lærere underviste ca. 200.000 børn.

Skolevejene

Provst Svitzer i Varde skrev allerede i 1735: »Den nye lov kan ikke gennemføres i Vestjylland som andre steder i landet, fordi børnene på grund af sognenes store udstrækning ville få for lang skolevej, og fordi de forår, sommer og efterår ikke kan undværes til arbejdet hjemme i marken. I mange sogne er forældrene i lang tid på havet, og børnene må passe huset. En regelmæssig skolegang ville derfor blive til mere besværing end nytte«.

Skolehusets beskaffenhed

Det hedder et sted: „at skolestuen fandtes så aldeles forfalden, at børnene ikke kunne være der med sikkerhed for ikke at falde ned, og at skolelæreren ikke uden fare for at falde ned fra en stol, som han selv har taget ud af sin stue, kunne sidde på sin plads, hvorfor kommissionen besluttede, at skolegangen skulle udsættes indtil næste torsdag, og at gulvet forinden den tid skulle jævnes".

"Gulvet er af ler og fugtigt. Vinduerne er små og mådelige. Åben kakkelovn er der og mådelig indretning. Det hele ligesom og vedligeholdelsen er yderst mådelig. Til alt dette er og skolestuen i mine tanker vel liden".

I almindelighed var gulvene af ler eller sten, og møblementet bestod af borde og bænke rammet ned i gulvet på pæle. Til disse hindringer for undervisningen kom, at en del skoleholdere og degne brugte skolestuen som magasin eller opholdssted for høns og duer.

Forsømmelser

Den alvorligste hæmsko for undervisningen var imidlertid det store antal forsømmelser, der var almindeligt i den tids skoler. „Også i disse skoler har forsømmelserne været meget for store, og bør de standses ved alvorlig overholdelse af reglementet", skrev biskop Munter om et par skoler, hvor kendsgerningerne viste, at af 44 skolepligtige børn var der 11, som aldrig mødte, og 5, som kun sjældent viste sig.

Adskillige steder viser forsømmelseslisterne, at det var almindeligt, at halvdelen af børnene udeblev. Det havde mange årsager, blandt andet lange og ufremkommelige skoleveje. „Ingen af børnene går til skole formedelst vejens besværlighed". Den „er upassabel for børnene om vinteren i tøj- og regnvej formedelst store vande af år og så yderlig slet, at det er plat umuligt for børnene at komme til skolen undtagen de lange sommerdage og i stærk frost om vinteren".

Ud at tjene

En anden hindring for børnenes skolegang var, at mange børn fra de var 6-8 år måtte „ud at tjene for at erholde føden og stundom lidt til klæder til hjælp for vinteren", og andre „behøves til forældrenes tjeneste til deres avlings og besætnings tilsyn".

Over for de fænomener hjalp det ikke, at „skolen ligger så belejlig, at børnene uden at klage over for lang skolevej meget vel kan søge den". Selv om „de fleste skolebørn har ikke over en kvart mil til skolen, og vejen er over grønne marker og ikke besværlig", var forsømmelserne store. Det var vigtigere, at arbejdet på gårdene blev gjort, end at børnene søgte skolen.

Selve skolearbejdet vanskeliggjordes for læreren, fordi han skulle undervise alle aldersklasser under ét.

Skoler i Bryndum og Gjesing

I 1749 blev det vedtaget, at der skulle oprettes to skoler her i sognet: en hovedskole i Bryndum, hvor degnen skulle undervise, og en biskole i Gjesing, hvor en vinterskolelærer skulle tage sig af undervisningen i nogle måneder om vinteren "fra rugen er sået og fæet bindes ind til høveder og plove tages ud igen".

Efter den nye lov skulle børnene ikke blot undervises i religion, men også i læsning, skrivning og regning. Beboerne skulle selv sørge for kost, løn og logi til vinterlæreren, og undervisningen foregik i en lejet stue.

Bryndums første skole 1749

har formentlig ligget på hjørnet af Præstevangen og Bryndumvej, og den har set ud som følger: "Otte-ti fag af god bondebygning, dog med større loftshøjde end i almindelige bondehuse, med stolper og fodstykker af eg, det øvrige tømmer af fyr, klinede vægge og halmtag. Der skulle være stald for to køer og nogle får og rum til foder. Skolestuen skal være så stor, at alle til skolen hørende børn bekvemt kan rummes i den, og ved et lavt skillerum delt i en afdeling for piger og en for drenge. Ved hvert skolehus skulle være brønd og kålhav".

Gjesings historie 1-24

**TRÆK AF
GJESINGS
HISTORIE**

Da en del af degnens løn var udbyttet af 2 køer, får og kålhaver, skulle der til skolen høre et græsningssareal.

Skolen betjente også børnene fra Forum, Forumlund, Fuglbæk og Astrup.

Beskrivelse af Bryndum skole 1750

Biskoppen og præsten visiterede med mellemrum skolen for at høre, om eleverne kunne det, de skulle, det vil primært sige katekismen.

Fra 1746-76 var Albert Hieronimussen Klagenberg præst i Bryndum. Ved biskoppens visitats i 1750 "prædikede præsten skikkelig om Guds i Kristus åbenbarede nåde". "Ungdommen svarede kun mådeligt". Årsagen var formodentlig, "at der ikke i sognet er holdt ordentlig skole, som ske burde, på grund af adskillige vanskeligheder, som dog nu håbes at være til ende, så sognepræsten har med des større nidkærhed lovet at drive på med ungdommens undervisning".

Degnen, stud. Thomas Høberg, berettedes at være god og hans skolehold upåklageligt. I 1762 var degnen 85 år og "forestod skolen med eksemplarisk flid. Intet blev klaget, ej heller over menighederne".

Skolehuset i Bryndum 1789

Herredsprovsten meddelte 1789 i sin indberetning at Bryndum skole havde 93 børn, at skolehuset bestod af 4 fag i god stand. Det kunne rumme 40 børn ad gangen. Degneboligen var "skikkelig", og der hørte en liden kålhaver til.

Udenfor sognet måtte skolemesteren gå med børnene fra hus til hus, da der ikke fandtes noget skolehus. Til gengæld fik han fri kost. Børnenes skolevej bedømte han som god.

Gjesings første skole 1832

Loven af 1814 krævede, at alle børn kun måtte have en halv mil til skole. Det førte til, at man i Forum og Gjesing opførte skoler i 1832. I Gjesing boede i den ene ende af skolehuset en gammel kone mod som vederlag at fyre i bilæggerovnen. Hun tog sig også af børnene, lagde rent halm i træskoene, tørrede strømper og forbandt småsår.

Terperiet

Kirkens præg på undervisningen var stærk i århundreder. Konfirmationen blev indført 1736. Den havde karakter af en eksamen i kristendommens trossætninger, og uvidende afvist fra konfirmationen.

Det åndløse terperi i katekismus fortsatte her på stedet helt frem til omkring år 1900, idet præster og lærere da havde en grundtvigsk indstilling. Det samme gjaldt en del af befolkningen, som var blevet påvirket i samme retning ved højskoleophold.

Nye skoler i slutningen af 1800-tallet

I Gjesing kom der i 1886 ny skole og tilhørende lærerbolig til første-læreren.

Det samme skete i Bryndum 1893 og i Forum 1898.

Serien
"Træk af Gjesings historie"
fortsætter

Eventuelle bidrag og
henvendelser
til

Poul Højbak
Ulvevej 62, 1. th.
Tlf. 7515 8945

poul@hojbak.dk